

Dr. SZÁNTÓ IMRE tanszékvezető főiskolai tanár.

MEGJEGYZÉSEK A BALATON KÖRNYÉKI „AVARKORI” TELEPÜLÉSEK FOLYTONOSSÁGÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

A Balaton környékét az őskortól kezdve lakta az ember. A magyar honfoglalás előtti sok-sok évezred történetéről a római korig azonban csupán régészeti leletek adnak hírt. Minket most főként az avar foglалástól (i. u. 568) kezdve a honfoglalásig érint közelebbről a táj régészeti emlékanyaga és történeti fejlődése. Nemcsak azért, mert a honfoglalók rég letűnt népek és embercsoportok hajdani telephelyein fogtak itt új élethez, hanem főleg azért, mert a Balaton környékének kora Árpád-kori etnikuma a honfoglalók, másrészt az új hazában talált népesség biológiai és társadalmi egybeötvöződéséből alakult ki. (1. ábra.)

A magyar honfoglalást megelőző évszázadokban a Kárpátmedencében élő népek közül az avarok uralma volt a leghosszabb. Az i. u. VI—VII. században a szláv törzsek egy része behatolt a Kárpátmedencébe is, de a VI. század második felében már az avarok a Dunántúl urai. A kutatók egy része a kínai forrásokban említett zsuan-zsuanokkal hozza kapcsolatba az avarokat, ezek leszármazottainak, nyugatra sodródott töredékeinek tartja őket [1]. Egy másik felfogás az ú. n. fehér húnokkal, a keleti heftaliták uar-xyon népével azonosítja az avarokat, de nem hiányoznak egyéb nézetek sem [2]. A Kárpátmedence avarkori történetének rekonstruálását az is megnehezíti, hogy az avar uralom utolsó, 120 éves időszakára vonatkozólag teljességgel hiányoznak az írott források.

Az avar foglалástól a magyar honfoglalásig terjedő kornak egyik fontos központja Keszthely és környéke. A múlt század végétől a Lipp Vilmos által feltárt keszthelyi és Keszthely-környéki nagy temetők alapján a hazai és külföldi régészeti szakirodalomban már több mint 70 éve gyakran emlegetett fogalom a Keszthely-kultúra. Hatalmas kiterjedésű temetőket tártak fel Keszthelyen, Felsődobogón, Alsópáhokon, kisebbeket a szomszédos Gyenesdiáson, továbbá Raposkán, Lesencetomajon, Lesenceistvándon és Balatonberényben [3]. Az utóbbi évek tervszerű kutatásainak eredményei, az emlékanyag értékelésében bevezetett új módszerek, valamint az írott források adatainak kritikai feldolgozása ma már mind közelebb segítenek bennünket a problémák megoldásához [4]. (2. ábra.)

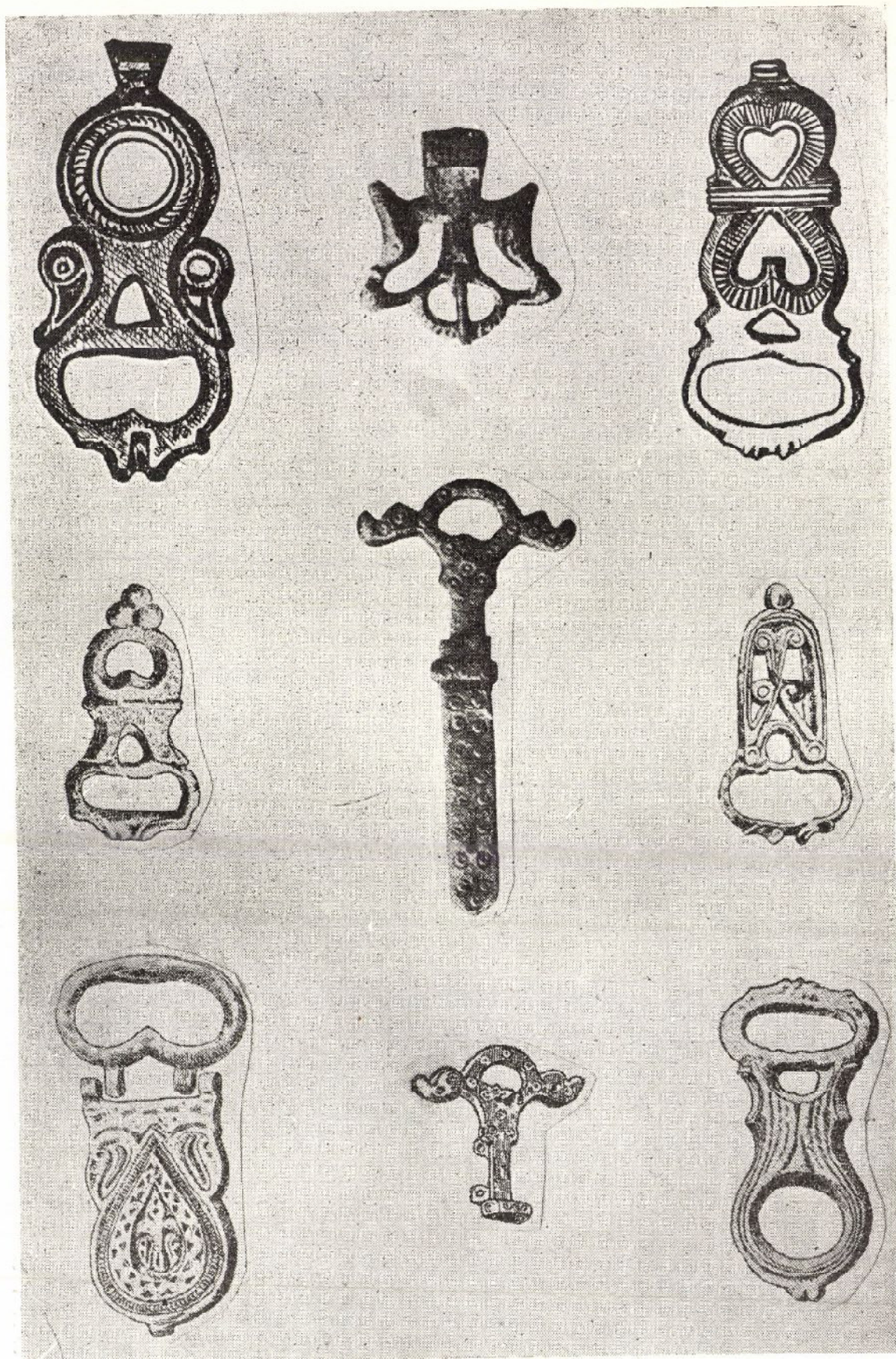

3. ábra [A griffekkel, állatviadal ábrázolásokkal és indákkal díszített bronzból öntött övveretek csoportja Keszthely környékéről]

A Keszthely-kultúra fogalmát az avarokkal kellő tudományos megalapozottsággal Alföldi András kapcsolta össze. A griffekkel, állatviadal ábrázolásokkal és indákkal díszített bronzból öntött övveretek csoportját (3. ábra) Alföldi mint az avarság ázsiai ízlésű hagyatékát határozta meg, míg a VII. századi bizánci pénzekkel biztosan datálható

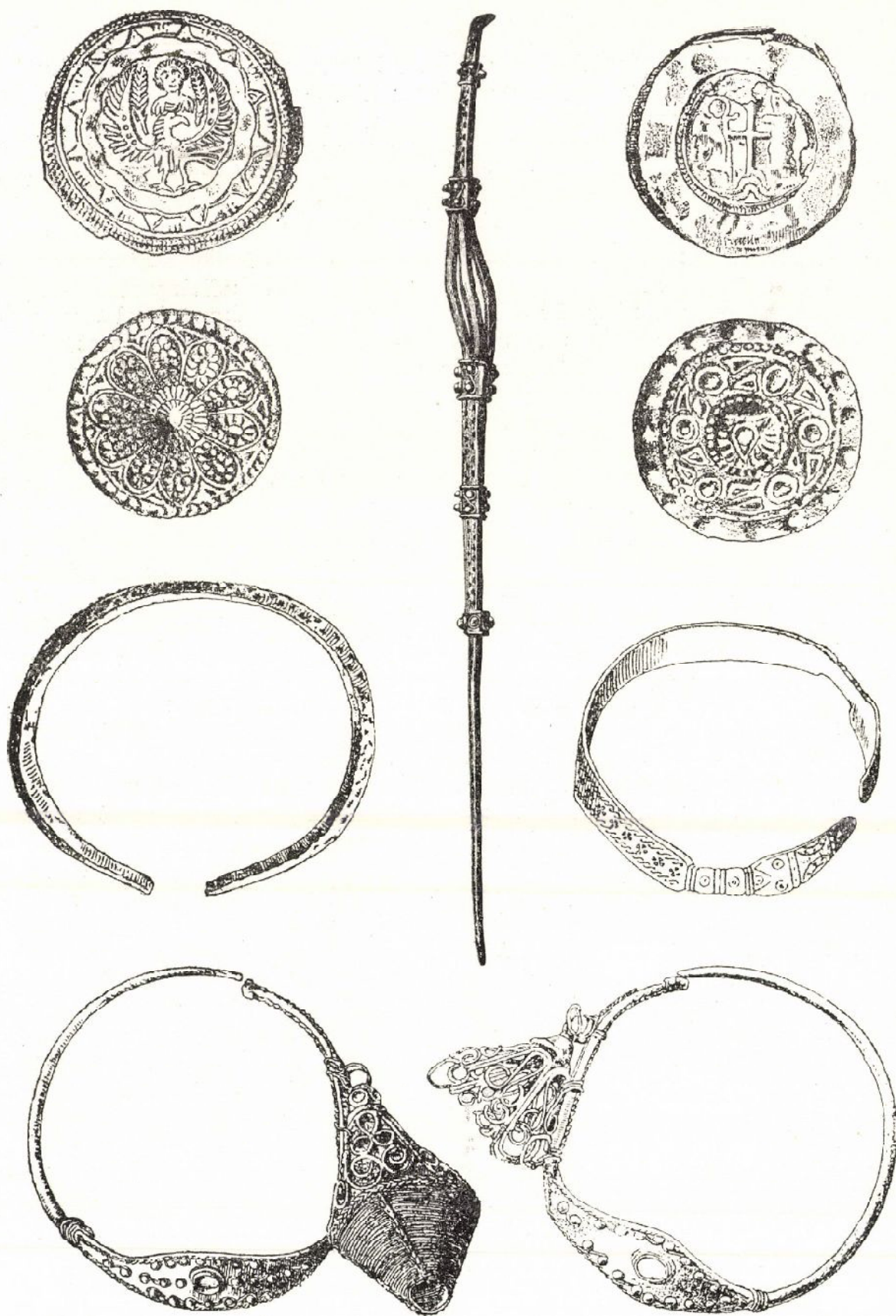
4. ábra [Bizánci eredetű préselt veretes emlékek Keszthely környékéről]

préselt veretes (lemezes) övgarnitúrák leletanyagát (4. ábra) a kutrigurok hagyatékának ítélte és annak ellenére, hogy a bronzöntéses griffes-indás anyagnak ilyen datálása nincs, mindkét csoportot egykorúnak tartotta [5]. A bizánci övcsatok egykor vásári áruként jutottak el Bizánctól az avar birodalom területére. Használatuk az élénk avar—bizánci kereskedelmi kapcsolatok idejére (i. u. 568—679) terjed ki, de az újabb kutatások arra engednek következtetni, hogy a préselt lemezes övgarnitúra etnikum megélte az új griffes-indás etnikum megjelenését, amit bizonyít együttes előfordulása néhány helyen [6]. E bizánci eredetű fémművességet képviselő emlékanyaggal kapcsolatban már Lipp Vilmos észrevette a Keszthely-vidéki temetőkben, hogy „területileg a temetőnek nem minden részén, hanem csak bizonyos kisebb területen fordultak elő” [7].

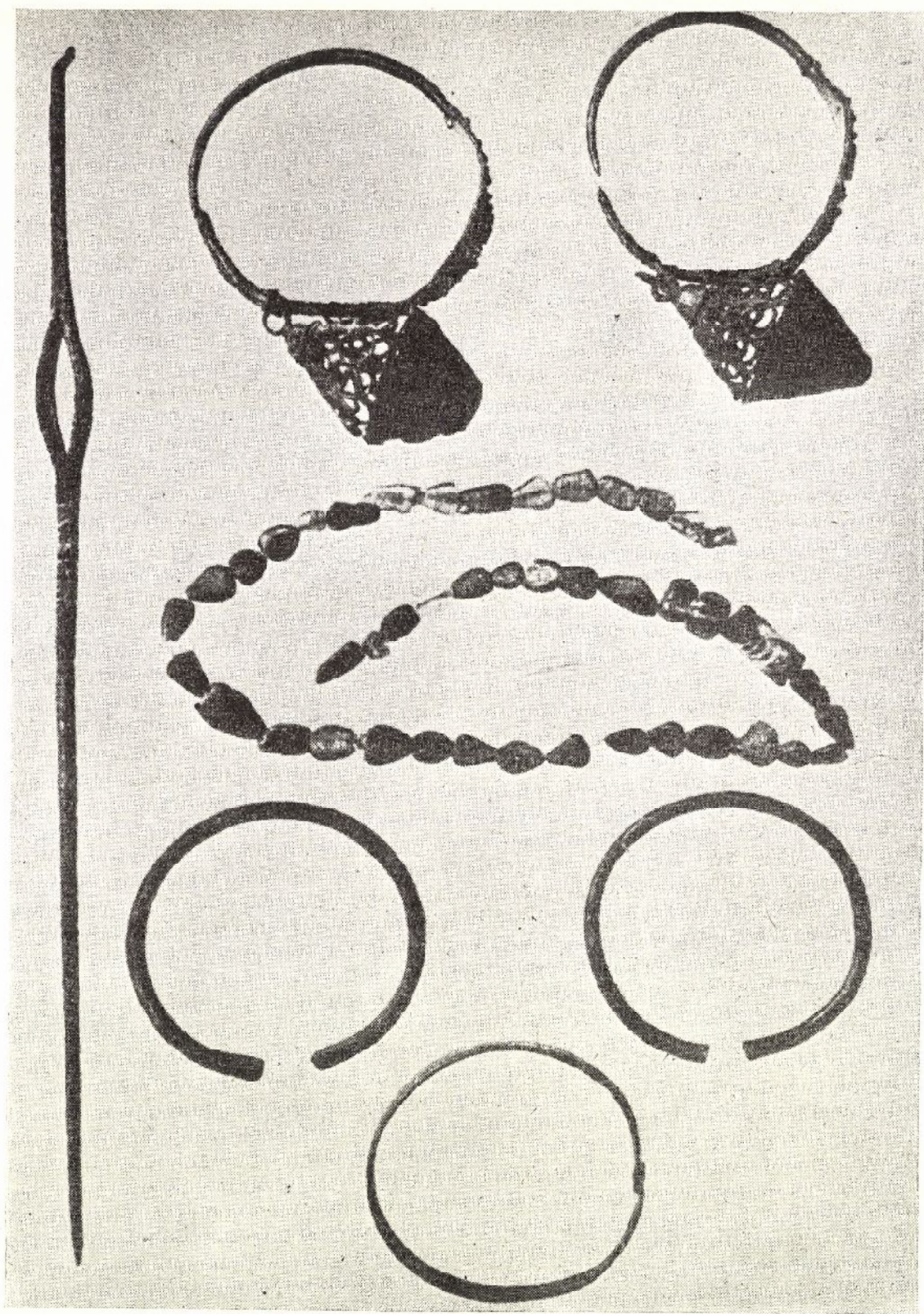
Az avarkori köznépi temetők nagy részének legvégső szakaszát jól körvonalazható leletanyag, a griffekkel, állatviadal ábrázolásokkal és incákkal díszített bronzból öntött övveretek csoportja jellemzi, mely szerves kapcsolatban áll a nagyszentmiklósi kincs motívum- és formakincsével [8]. Egyre inkább valószínűvé válik, hogy a griffes-indás veretes övű csoporttól, mint később beköltözött néphullámmal számolhatunk [9]. Hogy ez az emlékcsoport nem a VII. század végi avarok ízlésbeli és technikai fejlődésével, illetőleg az avar fémművességnek a Bizánctól való elzártság nyomán kialakuló önállóságával hozható kapcsolatba, ezt az emlékanyagon kívül a temetkezés rendje, a temetkezési és viseleti szokások, az övszerkezetek, a fegyverek és lószerszámok különbözőségén kívül a sztratigrafia is bizonyítja [10]. Egyes kutatók úgy vélik, hogy a Káma folyó melléki avar törzsek és a Kaukázus északi steppéjéről jövő bolgárok, az új jövevények hozták magukkal a bronzöntésnek azt a technikáját, mely a griffes-indás övveretek készítését jellemzi. „E leletanyag — Szőke Béla szerint — közvetlen kaukázusi és pontusi kapcsolatokat árul el, etnikai hátterét ma még nem tudjuk tisztázni” [11]. Teljes bizonyosságról ebben a kérdésben ma még nem lehet szó, mégis a mi szempontunkból igen figyelemreméltó, és — mint látni fogjuk — a Balaton környékén is bizonyítható Győrffy György véleménye, aki a bronzöntéses griffes-indás leletanyagot tartalmazó temetőkben véli megtalálni a magyarságnak, a bizánci források türkjeinek régészeti és embertani hagyatékát [12].

Míg Alföldi András a Keszthely-kultúrát kizárólag avarnak jelölte meg, addig az újabb kutatás olyan keverék-kultúrát ért a Keszthely-kultúra alatt, amelyben az avar és germán elemek mellett a római hagyomány nyomai és a szlávok hagyatéka is felismerhető. Ismeretes, hogy az avarok kezdettől fogva súlyos harcokat vívtak a szomszédos és uralmuk alá került szlávokkal. Ez a szívós harc felmorzsolta az avarok életerejét, s már a VII. században megindult az avarság felszívódása a szláv etnikumba. Kovrig Ilona szerint azonban megtévesztő a Keszthely-kultúra elnevezés ilyen széleskörű használata, mert „ezzel elvonjuk ezt a nevet egy másik csoport elől, amely erre teljes joggal igényt tarthat, mert ennek keszthelyi és a Keszthely-környéki temetők

5. ábra [Kosárkás függők és a hozzájuk tartozó „Keszthely-kulturás” leletek]

6. ábra [Az alsópáhok-hévízdombi temető 34. sírjának mellékletei]

a fő lelőhelyei és eddig jóformán csak a Balaton délnyugati végének vidékén bukkant fel, olyan egységes zárt csoportban, amely minden jogot megad arra, hogy a kutatás vele mint egyazon népesség hagyatékával számolhasson” [13]. Kovrig arra az emlékcsoportra gondol, amely merőben idegen az avarok többi leleteitől, s amelynek jellegzetességei főként a női sírok leleteiben, — nevezetesen a kosárkás fülbevalókban, a stílustűkben, a kígyófejes karperecekben és a korongos fibulákban — mutatkoznak (5. ábra).

A legnagyobb formájú kosárkás fülbevalók mind Keszthelyen, mind pedig az Alsópáhok—hévízdombi temetőben dinnyemagalakú gyöngyökkel kerültek elő. Alsópáhokon a 34. sírban a váz nyakcsigolyáinál két sor gyöngyöt is találtak a késő avarok e jellegzetes gyöngyformájából (6. ábra). E dinnyemag alakú gyöngyök — a sírok tanúsága szerint — kb. abban az időben tűntek fel az asszonyok viselésében, amikor a griffel és indával díszített övű férfiak kezdtek a magyarországi avarokori temetőkbe temetkezni. A „kosárkás függő népe” nem is temetkezett egy helyre az avarokkal [14].

Az egységes leletanyag — Kovrig szerint — azt mutatja, hogy itt a Balaton délnyugati végén „egységes anyagi műveltségű kis néptöredék szorult össze, a helyes értelemben használt Keszthely-kultúra hordozói”. Az avar és a Keszthely-kultúrák temetkezéseinek a keszthelyi (és Keszthely-környéki) temetőkön belüli helyzete alapján lehetségesnek tartja, hogy még a VIII. században is számolhatunk a romanizált lakosság bizonyos különállásával [15]. A régi lakosság természetesen sem itt, sem máshol nem pusztult ki teljesen a Dunántúlon a római uralom megdőlte után, hanem legtöbbszörre az új hódítókkal kényszerült együttélésre. Sági Károly a régi római út vonalán található langobárd lelőhelyek (Fenekpuszta, Keszthely, Dobogó), de főleg a vörsi 5. számú sír temetkezési ritusa alapján úgy vélekedik, hogy legalább Keszthely vidékén feltétlenül számolhatunk avar uralom alatt továbbélő langobárd elemekkel. Az ú. n. „Keszthely-kultúra” etnikai alaprétegének a Keszthely vidékén avar uralom alatt élő langobárdokat tekinti. Radnóti Aladár szerint Fenekpuszta (a római Valcum) az V–IX. században nagyobb megszakítás nélkül állandóan lakott hely volt, ahol az egymást váltó és részben összeolvadó népelemek bizonyos települési kontinuitást biztosítottak [16]. A tudományos kutatások most éppen abban az irányban folynak, vajon lehetséges-e a fenéki erőd életének folytonosságát a honfoglalásig felvinni. Ehhez komoly érvet jelent Keszthely névének a latin castellum (váracska) szóból való származtatása is. Pais Dezső szerint „igenis számolhatunk azzal, hogy a Keszthely helyén vagy szomszédságában állott római castellum, erődítmény anyagi indítként szerepelt a későbbi telepnek a szláv Kostelz-vel való elnevezés körül”. Lehetségesnek tartja, hogy „Magyarország bizonyos vidékein, valamint az Alduna melléki tájakon a szlávok ott érhetett római vagy romanizált népelemeket” [17].

Kétségtelen, a fenéki várnak volt szerepe a Balaton környéki szláv uralom kifejlődésében, de a szláv uralom erősödésével a centrum

Zalavárra tolódott át [18]. Bár sok jel arra mutat, hogy itt Keszthely környékén a pannóniai későrómai lakosság összetömörült maradékának egyik csoportjával állunk szemben, de nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy csak a VI. század folyamán költözött ide a „kosárkás függő népe”. A lelőhelyek legtöbbször eddig ugyanis semmi nyomát vagy átmeneti formáját nem tudták kimutatni annak, hogy a VI. század előtt ez a kultúra itt virágzott volna. S amennyiben a „kosárkás függő népe” régészeti leletanyagában a dinnyemag alakú gyöngyök — a sírok tanúsága szerint — kb. abban az időben tűntek fel az aszszonyok viseletében, amikor a griffel és indával díszített övű férfiak kezdtek a magyarországi „avarkori” temetőkbe temetkezni, feltételezhető, hogy ez a Balaton északnyugati partján összetömörült kis maradvék megérte a magyar honfoglalást. Ebben az esetben számolhatunk azzal is, hogy a „kosárkás függő népe” elszlávosodott vagy éppen szláv etnikumot képviselt.

Miután Nagy Károly 795–800 körül megdöntötte és elpusztította az avar birodalmat, a Dunántúl a frankok uralma alá került. Az avarok színe-java a többszöri hadjáratok során kipusztult, de bizonyosra vehető, hogy kisebb-nagyobb töredékeik mégis több helyen tartották egyideig magukat. A nyugatmagyarországi avarokról ismeretes, hogy saját kagánjaik alatt még 875-ben is éltek Sabaria és Carnuntum között (Vas, Sopron és Moson megyékben), ahova Nagy Károly 804-ben telepítette őket [19]. Ezenkívül a „*Conversio Baguariorum et Carantanorum*” említ avar területet a Rába és a Balaton között [20]. Bár feltételezhető, hogy Nyugatmagyarországon még a honfoglalás előestéjén is élhettek egyes avar töredékek, de az avar–magyar kontinuitásra nem rendelkezünk kézzelfogható bizonyítékokkal. A Kárpát-medence földrajzi névanyagában bizonyossággal avarnak mondható neveket nem ismerünk. Tagányi Károly szinte szenzációsnak tartja a Zala megyei elpusztult Avarfölde helynevet, mint „az avaroknak ezen egyetlen magyar emlékét” [21]. De régészetileg sem sikerült eddig az avar–magyar együttélést kimutatni. Ismerünk viszont olyan honfoglaláskori magyar és kora Árpád-kori köznépi temetőt, melyben a magyar sírok sorában néhány olyan sírt találtak, melyek „későavarkori” (griffes, indás) mellékleteket tartalmaztak [22]. Ha a honfoglaló magyarok jelentős avar néptöredékeket találtak volna a Dunántúl, ezekről — Németh Gyula szerint — a honfoglalás kútfői feltétlenül megemlékeznének, helynevekben vagy a magyar honfoglalók régészeti leleteiben nyomuk maradt volna [23]. Ezzel szemben a Kárpát-medence egész területén — Zalában is — jelentős a honfoglaláskori szláv földrajzi nevek száma.

Németh Lajos király 847-ben a Dunántúlnak déli, Karantániával határos részét hűbérül adta a Nyitráról menekülő Pribinának. A szláv központ — Pribina fejedelem Mosaburgja — a Kisbalaton mocsarai között alakult ki, a ma Zalavár mellett [24]. Az önálló szláv államalakulat, még ha Pribina fia, Kocel uralkodásának egész időszakát is ide-

számítjuk, mindössze 30 évig állott fenn. A 370 utáni években már ismét a frankok gyakorolták a hatalmat a Délnyugat-Dunántúlon.

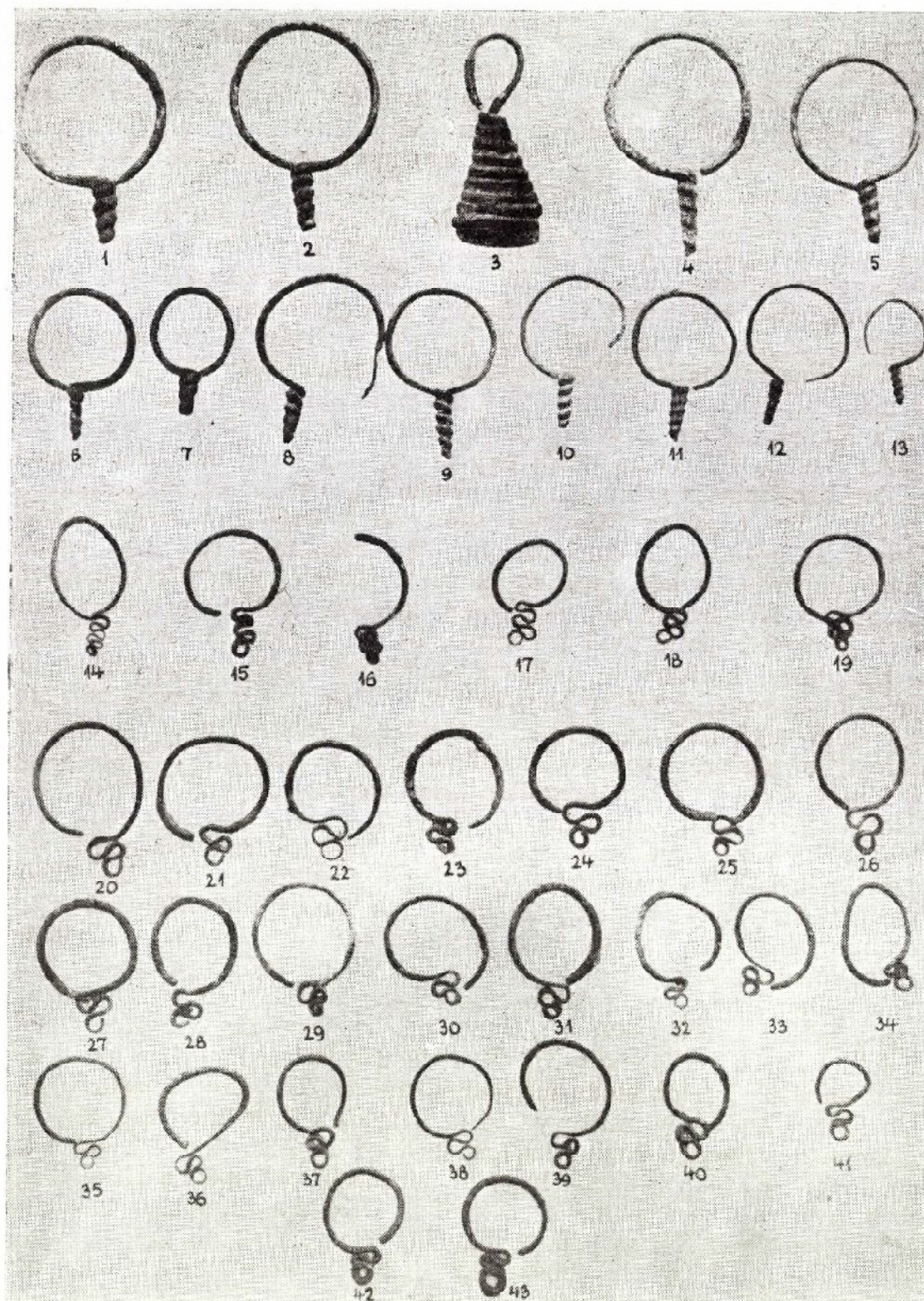
Milyen lakosságot találunk Zala megyében a magyar honfoglalás előtt? Az írásos források adatai szerint a frank—avar háborúban meg-
ritkult avar lakossághoz a IX. század elejétől kezdve a frank birodalom szervezetében délnyugatról és délről nagy szláv csoportok költöztek a Dunántúl Rába, Dráva és Duna közötti részébe, s ezeken kívül jöttek bajorok is. De a frank—avar háború folyamán csak egy része pusztulhatott ki a régi lakoságnak, a népesség másik része — amely ebben az időben tömegeiben talán már szláv, kultúrájában azonban „avar” volt — átvészelte a pusztítást és tovább élt e tájon. Pribina is minden valószínűség szerint azért választotta központjának Zalavárt, mert itt a Zala folyó mellett, nagy, régibb szláv települést talált [25]. Ezt a várat Kocel kora után, legalább is a magyar honfoglalás éveiben egész Pannonia központjának számítják [26].

Zala megyének a IX. században, vagyis közvetlenül a magyar honfoglalás előtt, zárt tömegű szláv lakossága volt. Sehol Magyarország területének magyarlakta részén nem találunk olyan számarányú helynevet, mint éppen Zalában. Legsűrűbb a szláv helynevek tömege a Kanizsa és a Kisbalaton dél felől ömlő patakok vízkörnyékében (pl. Kanizsa, Börzönce, Komárom, Eszteregnye, Szepetnek, Récse, Palin, Bakónak, Galambok, Garabonc stb.), továbbá a Zala folyótól nyugatra Belső-Zalában (pl. Szomordok, Bucsa, Zalatnok, Csatár, Pölöske, Nova, Szompács, Bördöce, Lasztonya, Csornoha, Csernec, Maróc, Csesztreg, Kalafő, Lendva stb.), míg a balatoni hegyvidéken, körülbelül Keszthelytől Szepezd környékéig, arányszámuk újra erősen csökken (pl. Balaton, Vonyarc, Lendence Alsózsíd határában, Lesencepatak, Tapolca-patak stb.) [27].

Az írásos források és a helynévkutatás adatainak számbavétele után a régészeti kutatás eredményeit sem mellőzhetjük. Mi volt a magyar honfoglalás alkalmával itt talált őslakosság régészeti hagyatéka? A honfoglaló magyarság a Kárpátmedence nagy részében olyan népességet talált, mely külső megjelenésében, viseletében, félnomád életformájában s szellemi hagyományainak nagy részében is „avar” volt, de az avar etnikumot magába olvasztotta az egykori szolgasorból a felszínre emelkedő szlávság. Ennélfogva a Kárpátmedence koraközépkori szlávságának nyomait az itteni avarkori temetőkben szokás keresni. Ma már aligha vitatható, hogy a nagy avarkori köznépi temetők használata az avar birodalom széthullása után is tovább tartott. Az újabb hazai és külföldi régészeti kutatás e temetők hullámvonal díszes kerámiájában s egyes egyszerűbb ékszerfélékben (pl. a többszörös S-végű, a spirális csüngőjű stb. függő- vagy hajkarikákban) és a két egymás felé tekintő állatfejjel díszített karperecekben jelöli meg a szláv etnikum kizárólagos régészeti megkülönböztető jelét (7. ábra) [28].

Ezeknek az ékszereknek eredetét és derivátumait a Keszthely-kultúrá s írmegzőkben is megtaláljuk; valószínűleg a régebbi bennszülött lakosságtól vették át a szlávok. Pais Dezső Keszthely nevét

7. ábra [Hajkarikák Keszthely környékéről]

— mint láttuk — a szláv Kosztelből (*castellum* = erősség, védőhely) származtatva feltételezi, hogy „a szlávság ott érhetett római vagy romanizált népelemeket” [29]. Ha az S-végű hajkarika kialakulásának kérdését vesszük szemügyre, akkor a hozzá formailag közelálló típusok közül megemlíthetjük az olyan huzalból készült, összefoglalóan ún. spirális csüngőjű függőket, amelyek anyaguk, technikájuk, funkciójuk alapján kapcsolódnak az S-végű hajkarikákhoz. E típus lelőhelyei sorában előfordulnak a Keszthely és Keszthely-környéki sírmezők is. De ugyanitt találunk a többfordulatú S-végű hajkarikák között olyan példányokat is, amelyeknek a függő karikán többszörös S-alakú végződés van. Ezt az ékszeret tekinthetjük az egyszeres S-végű hajkarika közvetlen előzményének [30]. Az egyszeres S-fordulatú végződéssel lezárt hajkarika (hajfonatdísz) hazánk területén legkorábban a X. század második felében, illetve utolsó harmadában vált használatossá, de még a XI. században is találkozunk vele pénzekkel keltezett sírokból.

Az S-végű hajkarika tehát úgy szerepel a hazai és külföldi szakirodalomban, mint a szláv etnikum kizárólagos régészeti megkülönböztető jele. Így ezzel az ékszerrel szorosan összefügg a magyarországi szlávság és kora Árpád-kori magyarság történeti és régészeti problémáival kapcsolatos kérdések egész sora, hiszen az együttélés következtében a XI. században népességi keveredéssel kell számolnunk. De az S-végű hajkarikával jellemzett és XI. századi pénzekkel datált ún. bjelobrdoi kultúra — a Kárpát-medence kora Árpád-kori kultúrája — országos elterjedése alapján Szőke Béla jogosan vonja kétségbe, hogy az S-végű hajkarika hazánk területén valóban a szláv etnikum kizárólagos régészeti megkülönböztető jele volna [31].

Kralovánszky Alán megállapítása szerint „a szláv nyelvészeti adatok és az S-végű hajkarikás lelőhelyek tömegében nem fedik egymást” [32]. Zala megyében olyan sírok, ill. temetők, amelyekben S-végű hajkarika található, csak néhány helyen fordulnak elő: Keszthely-Dobogó, Letenye, Paloznak, Zalaszentgrót, Zalavár és Sármellék [33]. Ugyanakkor pl. a Kanizsa és a Kisbalatonba dél felől ömlő patakok vízkönyékében, vagy Belső-Zalában, ahol legsűrűbb a szláv helynevek tömege, nem találkozunk S-végű hajkarikás lelőhellyel. Az S-végű hajkarikák sokat vitatott népiségjelző szerepe szempontjából sokatmondó a zalaszentgróti X. századi temető, melyben az itt előkerült darabok jellegzetesen magyar környezetből valók. A zalavár-vári temetőben, ahol eddig mintegy 354 sírt tártak fel, csak egyetlenegy sírból ismeretes S-végű hajkarika, de ez a sír legkésőbb a XI. századból való. Ennek alapján kiderül, hogy Pribina központjában a IX–X. századi szláv sírokból egyáltalán nincsenek S-végű hajkarikák, csak a temető legfiatalabb XI. századi egyik sírjában fordult elő [34].

Annyi mindenesetre bizonyosnak tűnik, hogy a Keszthely-környéki „avar” temetőket az őslakosság a X. század közepe táján folyamatosan használta. Az ún. késő „avarkori” és bjelobrdoi típusú temetők között megvan a kapcsolat. Összességükben ugyanazok az emberek, ill. azok leszármazottainak temetői ezek [35]. Antropológiai vonalon

Nemeskéri János úgy vélekedik, hogy Keszthely, Fenékpusztá, Zalavár temetői esetében kisebb-nagyobb embertani kontinuitásról lehet beszélni [36]. A bjelobrdoi kultúra a legszorosabb genetikai kapcsolatban áll a honfoglaló magyar köznép kultúrájával, ezért semmiesetre sem lehet a Kárpátmedence szláv népességével azonosítani [37]. Csak a régészet, nyelvészet, embertan, településtörténet és az írott források adatainak egyeztetése alapján formálhatunk véleményt arról, hogy milyen népek vagy néptörzsek nyugszanak megyénk egy-egy X–XI. századi temetőjében.

A honfoglaló magyarság, hasonlóan az előtte itt megtelepedett lovasnomád népekhez, nem pusztította el az itt talált lakosságot, hanem mellé telepedett, átvette műveltségét és összeolvadt vele.

Melyik honfoglaló magyar nemzetség szállásterülete lett Zala megye? A nemzetségek eredeti szállásterülete rekonstruálásában segítségünkre vannak a krónikák hagyományon alapuló és köztudatra támaszkodó adatai mellett a jellegzetes nemzetségi személynévekből képzett helynevek. Kézai Simon krónikája és a Bécsi Képes Krónika szerint Zala – eredetileg Kolon – megyét a Vérbulcs-nem szállta meg [38]. Zala megyében a Bulcsútól származó Vérbulcs- vagy Lád-nem emlékét őrzi Lád falu Tördemic és Tomaj mellett, a Badacsonyi nyugati lábánál [39]. Bulcsú apjának, Kál horkának nevét a Balaton mellett fekvő Kál-falvak tartották fenn (Örs-Kál, Köves-Kál másként Szent Vid-Kálja, Szent Benedek-Kál, Mindszent-Kál, Köreki-Kál vagy Kereki, Töttös vagy Tüttös-Kál, Sásdi vagy Sásdi-Kál vagy Sóstó-Kál, Kis-Kál); továbbá a mai Diós-Kál Zalaapátitól délnyugatra. Az utóbbi hellyel együttesen szereplő Bügen-Begün-Begen (Kal alio nomine Begen) név Pais Dezső szerint valószínűleg a török bög „főnök” szóval tartozik össze. Ez a szó (bő-bőség) szolgált valamikor a magyar nemzetségi szervezetben a nemzetségfő megjelölésére [40].

A nemzetségnek Vérbulcsú neve 1302-ben fordul elő először, s a Bulcsú névvel is többször találkozunk a XIII–XIV. században ezen a vidéken, ami arra utal, hogy a kalandozások egyik főnökének, Bulcsú vezérnek hagyománya erősen élt itt [41].

Bulcsú történeti személy, ő az egyetlen Árpádon és utódain kívül, kit egykorú és hiteles külföldi kútfők alapján is törzsfőnek kell tartanunk. A kalandozások korában Bulcsúnál ismertebb ember a külföldön nem igen volt. 949 körül a bizánci császárnál járt, kivel vendégbarátságot kötött és a birodalom tiszteletbeli patriciusa lett. Ez írta meg róla, hogy ő a magyarok karkhásza (főbírája), s apját Kálnak hívták, ki ugyanazt a méltóságot viselte [42]. Későbbi görög és szláv források szerint meg is keresztelkedett, de a nyugati keresztényeket azután is nyugtalanította betöréseivel. Bulcsú és nemzetsége azért játszhatott ilyen kiemelkedő szerepet a X. században, mert szállásterülete – a Balaton zalai partján a Bakony szomszédságában – a Német-, Olasz- és Görögország felé vezető hadi utaknak gócpontjába esett. Bulcsú nevét több német forrás felemlíti; kalandozásai során eljutott a távoli Cambray vidékére is, míg végül 955-ben a Lech-mezei

csatában Lélel és Surral együtt német kézre jutott és Regensburgban felakasztották [43].

A nemzetiségi személynevekből képzett helynevek és a Bulcsú-hagyomány arra vallanak, hogy a Balaton északi partján, meg az Alsó Zalamelléken egykor Bulcsú volt az úr, s hogy a magyar honfoglalók már a X. század elején megszállták ezt a vidéket. A nemzetségfő várat választott központul, amely téli szállása lehetett (a későbbi ispáni várak a X. században még nemzetségfők várai voltak). Eleinte nem a régi Mosapurc, Pribina városa, vagy a népvándorlás korban jelentős Fenékpusztá (Valcum) volt a Balaton-vidék központja — az új magyar államban az ispáni vár —, hanem Kolon, a Zala folyótól délre, Komár, Galambok táján; ezen a környéken — mint láttuk — szintén sűrű szláv lakosság élt a honfoglalás idején.

A nemzetségi szállásterület Zala megyében is a nemzetségtől származó genus nemzetségi jogon birt eredeti birtokállományában keresendő. Egy-egy X. századi nemzetség lakterülete pedig — Győrffy György megállapítása szerint — általában egy-egy vármegyének felel meg. Mivel Holub József a zalai várispánságot úgy fogta fel, hogy az eredetileg nem volt más, mint a királyi népek, ill. birtokok összefogó szerve, s hogy a vármegyének kialakult határa nem is lett volna, tanácstalanul állapította meg: „Érdekes az a nyúlvány, amely a Balaton partján vonul végig, s amely nem a közelfekvő Veszprémhez kapcsolódott, hanem a távol fekvő Zala vármegyéhez. Annyival inkább feltűnő ez, mert a veszprémi püspökség és káptalan birtokában volt jórészt ez a terület, s az ő veszprémmegyei birtokaik vették minden oldalról körül” [44]. Pedig ha elfogadjuk, hogy a Bulcsú-nemzetség eredeti nemzetségi szállásterülete a Balaton északi partján a későbbi Zala megyének felel meg, azonnal feloldódik ez a látszólagos ellentmondás a Balaton fölött húzódó keskeny északi megyesávval kapcsolatban.

Az ispánságok határa általában egyezik az esperességek határaival. Mivel a XI. században létesült és az 1332—37. évi pápai tizedlajstrom alapján kirajzolható zalai főesperesség is általában a megyei beosztást követte, így a XI. századi megyehatárt őrző főesperességi beosztás közvetve a Bulcsú-nemzetség eredeti szállásterületét is megőrizte számunkra. Az egyházigazgatási beosztás szerint Zala megye délnyugati része a Muraközzel a zágrábi püspökséghez tartozott, annak volt egyik főesperessége. Karácsonyi János volt az, aki hazánk Szent István-kori határaival foglalkozó tanulmányában nagy éleslátással mutatott rá arra, hogy „új püspökségek, itt-ott új főesperességek keltek, lakatlan területek benépesítésére mutat”. Ezzel kapcsolatban észrevette azt, hogy megszállt s már betelepített területeken akkora birtoktestek, mint a XII. században beköltözött Hahót-nemből való Bánfiak hatalmas uradalmi megyénk délnyugati részében nem alakulhattak volna ki, s így ez a körülmény is világosan arra mutat, hogy Zala megyének ez a része a gyepükön túl eső gyepüelve volt, s a határok kitolásakor mint újonnan birtokba vett terület állt az uralkodó rendelkezésére [45].

Ezek szerint a gyepűvonalon túl fekvő területek, a Kerka—Mura köze és a Muraköz eredetileg nem tartoztak bele a vármegyei szervezetbe, ide már nem terjedt ki a Bulcsú-nem szállásterülete. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyepükön túl fekvő erdőségekben nem legeltettek volna a beljebb lakók. (Györffy György nézete szerint a Bars megyében megtelepült nemzetség nyáron legeltetett Zólyomban, s ugyanígy átjárhattak a Dráván túlra is.) Valószínűnek tarthatjuk, hogy I. László király a régi Szlavónia elfoglalása után a zágrábi püspökség megalapításával tolta ki ezen a területen a gyepüket a XI. század utolsó évtizedeinek elején. Mivel Zala megye az ország nyugati szélén fekszik, az egyházigazgatási beosztás mellett a legrégibb gyepüknek a vizsgálata ad felvilágosítást a megye délnyugati határaitól.

A Zala megyén is keresztülhúzó gyepűvonal hozzávetőleges irányát Karácsonyi János és Tagányi Károly határozta meg először [46]. Az egykorú, az öröket és a gyepűt említő oklevelek, s a gyepűelvén keletkezett nagybirtok, valamint a zalai és bekcsényi főesperesség határainak ismerete alapján Holub József rekonstruálni tudta az egykori zalai gyepűvonalat [47]. Ez Ramocsától Baksáig a Kerka mocsaira támaszkodott, onnan pedig előbb délkeleti, majd déli irányban húzódva Letenyétől délre érte el a Murát. De gyepűre utaló hely- és dűlőneveket nemcsak a jelzett vonal közvetlen közelében, hanem Göcsej legkülönbözőbb pontjairól is ki tudunk mutatni. Ezek nem szórványadatok, hanem csoportosan fordulnak elő. Lehetséges ugyan, hogy a legrégibb gyepűvonal nem a Kerka mellett, hanem beljebb húzódott Göcsej területén, de a gyepűre utaló, csoportosan előforduló hely- és dűlőnevek tényét azzal magyarázhatjuk, hogy „a Zala és Kerka közötti területen nem egy, idővel mindjobban kitolódó gyepűvonal állott fenn, hanem az egész erdős-mocsaras terület egyetlen széles védelmi övet alkotott” [48].

Azt már többen észrevették, hogy Göcsej mai népe és az Árpád-kori helyi határőrtartomány lakossága között — az újabb jelentős beolvadások ellenére is — szoros leszármazási viszony áll fenn [49]. A gyepűőrök a nomád társadalmakban a meghódolt és csatlakozott népelemekből kerültek ki. Ezt a feladatot a magyar törzsszövetségben a kabarok, a kálizok, a besenyők, s még hosszú ideig a székelyek látták el. A kabarok — mint ismeretes — egy kazár néprész, mely nyolcadik törzsként a magyarság hét törzséhez csatlakozott, tehát kétségtelenül török eredetűek [50]. Nyugat-Magyarországon főleg besenyők és székelyek voltak határőrök. Zalában is voltak a besenyőknek kisebb szórvány-telepeik, miként azt a „Besenyő” helynevekből következtetni lehet [51]. A Talmács besenyő helynév mellett található Kozár várföld nyugodtan népnévnek tekinthető [52]. Még egy nép jöhet számításba a göcseji törökös elem kutatásában, nevezetesen a káliz. Pais Dezső szerint ettől a határőrszolgálatot teljesítő mohamedán-török néptől származnak Göcsej hasonló jellegű, harcos-kereskedő népre utaló török eredetű helynevei [53]. Határőri szolgálatot teljesített az eredetileg Zalához tartozó zajorjai határszáron megtelepült Kadarkaluz nemzet-

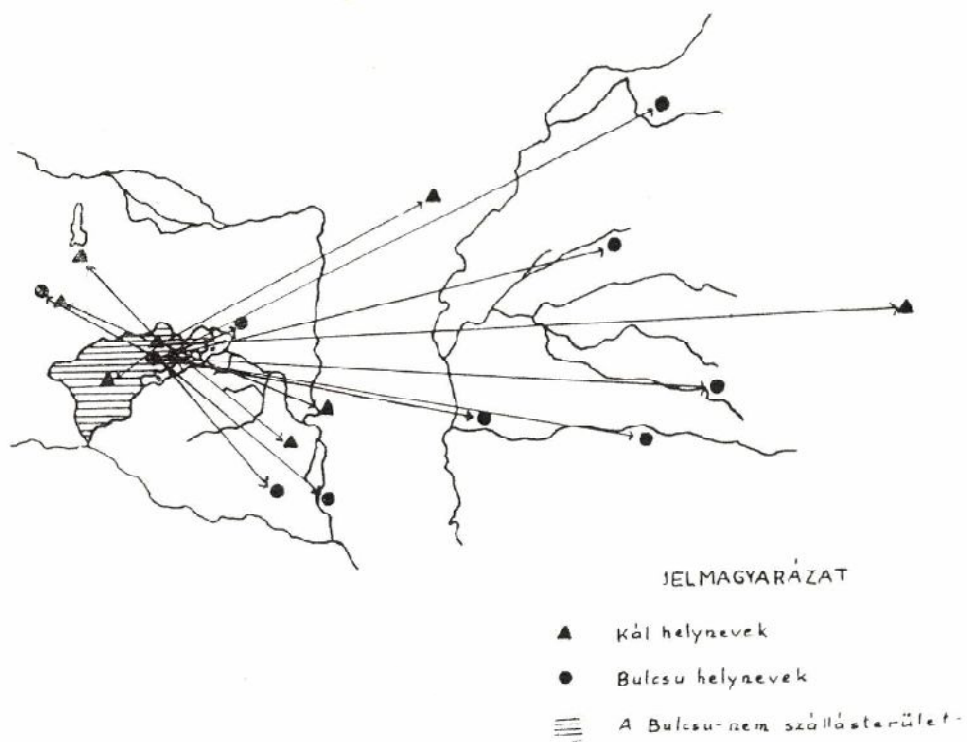
ség [54]. Beljebb, a göcseji örvidéken, Kálozfa helységnév tartotta fenn egy káliz család emlékét [55]. A főesperességnek nevet adó Bekcsény maga is a törökben ör jelentéssel bír, s így török eredetű határőrző nép telepének emlékét őrizte meg. A helyet, a név eredeti jelentése (bekői = ör) alapján régi határőr-telepnek tekinthetjük [56]. A göcseji hely- és személynévek elemzése során már Pais Dezső helyesen ismerte fel, hogy a göcseji „települési körzet egykori alakulásában magyar, különféle szláv és német tényezők mellett jelentős részük volt török vagy törökös népelemeknek is” [57]. A helynevekből kimutatható török nép nyilván azonos egy, az itteni gyepüket őrző csatlakozott török néppel. Ennek a török vagy törökös határőrnépnek etnikai meghatározásában eltérnek a vélemények (pl. Szentmihályi Imre a göcseji nép őseit avar eredetű határőröknek, Belitzky János avar—székely határőröknek tartja) [58]. Annyi azonban már most megállapítható, hogy Göcsej mai népe az Árpád-kori határőrtartomány három népének: a magyar-nak, a szlávnak és egy határőr török(ös) népnek a keveréke [59].

A Balaton zalai partján megtelepedett Bulcsú-nemzetség valószínűleg résztvett az Árpád-ház elleni lázadásban, ezért elvesztette birtokait. Ezek egyrészt mint királyi birtokok feudális földtulajdonná váltak, a rajtuk élő népek egyrésze pedig bekerült a királyi birtok szervezetébe, a király népei sorába. Hogy ez a hatalomátvétel milyen módon ment végbe, közvetlen leírásokból nem ismerhetjük meg. A települési viszonyok térképre vetítéséből azonban meglepő módon tükröződik ennek a folyamata. Abból a körülményből, hogy a Kál és Bulcsú helynevek közül igen sok a gyepű vonalakon és gyepüelvén fekszik (pl. Sopron, Vas megyékben, Erdélyben stb.), arra következtethetünk, hogy a Bulcsú-nemzetséget a fejedelmi hatalom kiszorta gyepűvédelmi szolgálat teljesítésére (8. ábra). Az egykori nemzetségi birtok nagyobb része az Atyusz-nem és néhány kisebb beköltözött nemzetség között oszlott meg (9. ábra). Zala megyében csak kevés ősi birtok maradt meg a Vérbulcs-nem kezén (pl. Lád, Tomaj, Ábrahám, Dencs, Vejnek) [60].

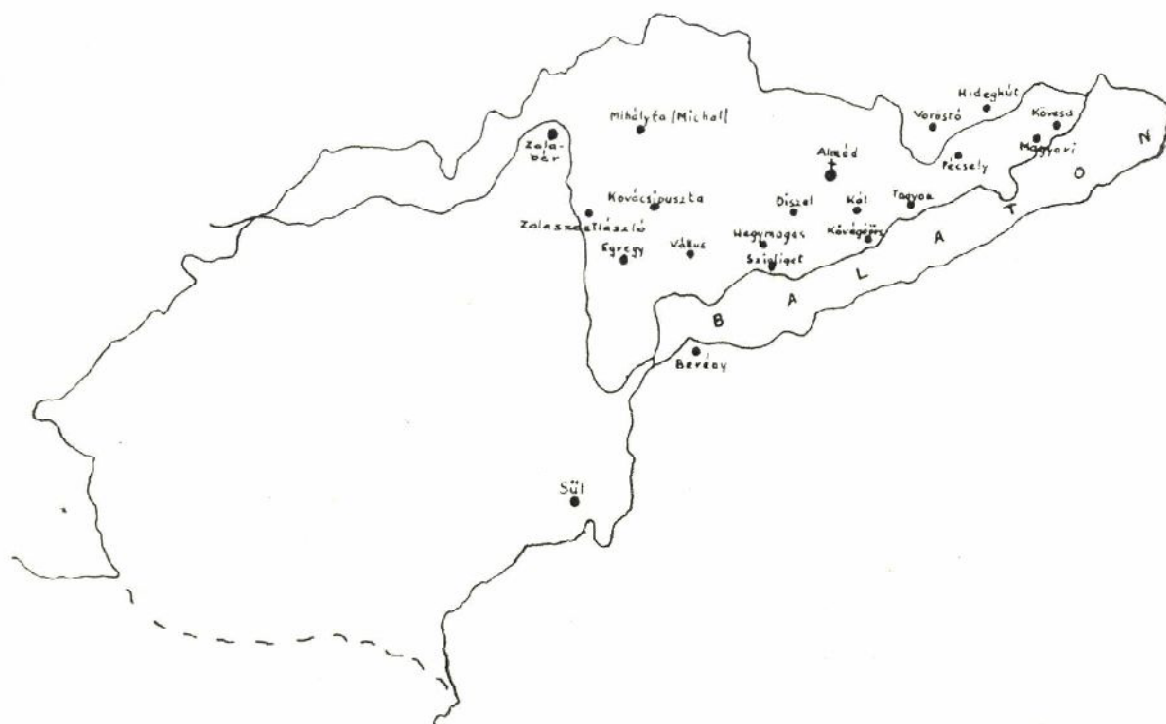
E hatalomátvétel mikéntjére utalnak a Balaton-vidéken előforduló törzsnévből képezett helynevek: Gyula-Keszi, Kis- és Nagy-Keszi Zala megyében, Kér Somogy megyében és Keszi Balatonszentgyörgy mellett. Különösen figyelemreméltó a Tomaj nemzetség-névnek három egymáshoz közeli előfordulása (Lesence-, Badacsonytomaj Lád közelében és a Páhokkal szomszédos Cserszegtomaj), mely valószínűleg korai besenyő településekre vall, éppen a tapolcai és keszthelyi vidéken, ahol a magyar honfoglalás utáni legősibb települések fekszenek. Németh Gyula szerint „török nemzetségnév a Tomaj helynév, továbbá Berény helynevünk, amely a kara—kirgiz „Besberen, Öt-beren” nemzetségnév második elemével egyeztethető” [61].

A törzsnévi helynevekhez hasonló elterjedettséget mutat Berény (pl. Somogy megyében Balatonberény): a helynevet többen törzsnévi eredetűnek is tartják. Nem zárható ki az a lehetőség, hogy egy besenyő néprész a honfoglalókhöz csatlakozott kabarokon keresztül

8. ábra [A Kál (Bulcsú)-nemzetség településterülete]

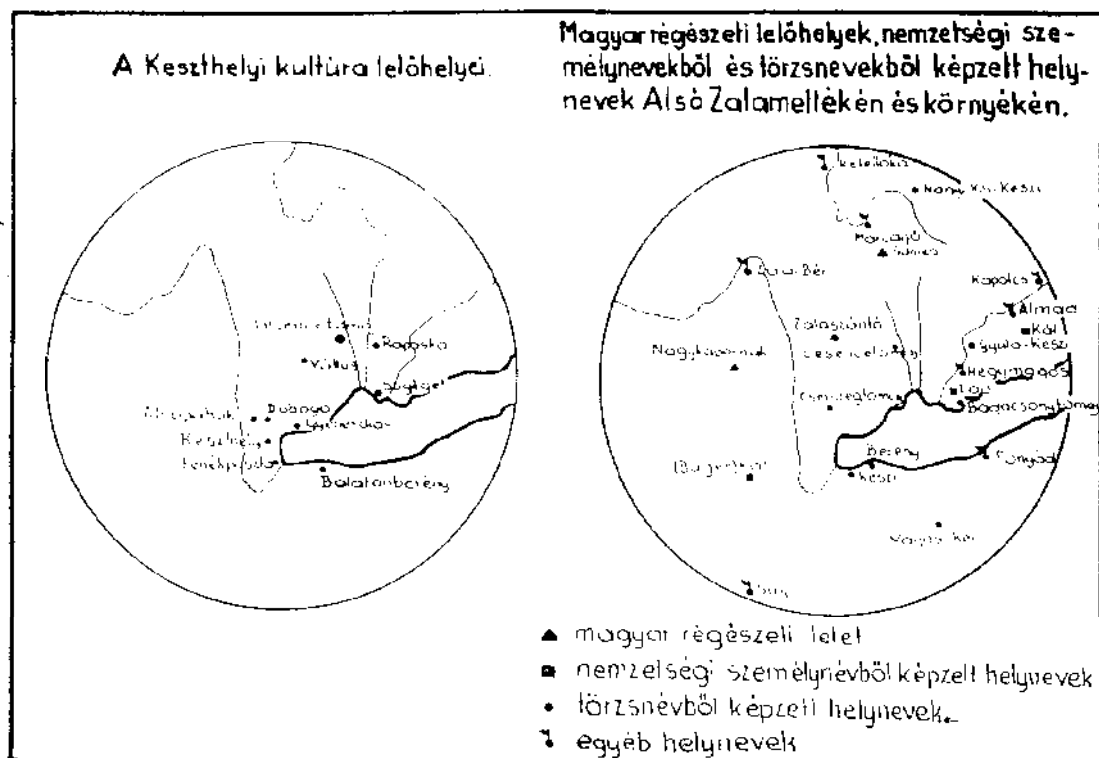

9. ábra [Az Atyusz-nemzetség birtokai a Balaton környékén]

került Magyarországra, vagy esetleg a X–XI. században költözött be. A segédnépcket – mint amilyenek a besenyők is voltak – Árpád utódai az államalapításkor felhasználták az ellenséges törzsfők és nemzetséglők leverésére, s területük megszállására. Ezért – vagy esetleg megtérítésük érdekében – telepíthették szét őket az ország minden részébe, így kerültek belőlük a Balaton vidékére is.

E törzsnévből képezett helynevek – ha megnézzük a térképen – a Bulcsútól kisajátított terület körül, s a megmaradt nemzetségi birtokok közé ékelődve lelhetők fel. A legtöbb törzsnévből képezett nevet viselő község vagy közvetlen szomszédsága egyúttal úgy szerepel, mint a Keszthely-kultúra lelőhelye: Balatonberény, Lesencetomaj, Czerszegtomaj (szomszédságában a nagykiterjedésű dobogói „avar” sírmező), de a raposkai „avar” sírmező tözsomszédságában is ott találjuk Gyulakeszi helységet és Keszi-pusztát, Berény szomszédságában pedig Varjas-Kért és Keszit (10. ábra).

A törzsnévi helynevek – Györffy György megállapítása szerint – „katonai beavatkozás nyomán létrejött telepítés eredményei s a törzsi töredékek katonáskodó népelemekből álltak” [62]. E törzsi töredékekből álló katonáskodó népelemekkel fékeztek meg I. István király és elődei a nemzetséglőket és telepítették azok kisajátított váraik és népeik biztosítására. Ez a katonáskodó jobbágyi réteg –

10. ábra [A Keszthely-kultúra lelőhelyei. Az Alsó Zalamellék és környékének magyar régészeti lelőhelyei és helynevei a XI. században]

amely István törvényeiben már mint egységesen kialakult társadalmi réteg jelenik meg — nyilvánvalóan azonos az István király törvényeiben szereplő miles-sel (vitézzel), a XII. századtól szereplő Szent István király várjobbágyaival.

A régi várjobbágyság, akik Szent Istvánra vitték vissza szabadságukat, megkülönböztetésül a „szent király jobbágyságai”-nak, „jobbágysági”-nak vagy „törzsökös jobbágyságok”-nak nevezték magukat. A három Páh falu egyikének, Királyfiapáh nevéből joggal következtethetünk arra, hogy itt a katonai uralkodó osztályhoz tartozó olyan várjobbágyság-eredetű nemesekről van szó, akiknek elődeit még István király telepítette le az Alsópáhok—hévízdombi „avar” sírmező törszomszédságában a Bulcsú-nemtől kisajátított népek biztosítására [63]. E különböző törzsekből összeverődött jobbágyság volt az uralkodó nemzetség hatalmi szervezete, amelynek segítségével a nemzetségi szállásterületet vármegyévé alakította át.

A krónikák adatai, a nemzetségi személynévekből és a törzsnévből képezett helynevek egyaránt azt tanúsítják, hogy a Balaton északi partját és az Alsó Zalamelléket a magyarok már a X. század folyamán megszállták. Hogyan lehet mégis, hogy a Bulcsú uralmi területének mondható Zala megyében — kivéve a göcseji örvideket — egészen nyoma vész a magyar honfoglaláskori síroknak? A Zala megyei honfoglaláskorinak tartott sírok közül a nagykapornaki és zalaszántói késői, XI. századi, a sümegi pedig bizonytalan származású szórványos lelet [64]. „Végig azokon a területeken — írja Szőke Béla —, ahol hiányoznak a honfoglaláskori magyar leletek, nagymúltú, gazdag régészeti gyűjteménnyel rendelkező múzeumok... működnek, hiányuk tehát azzal, hogy elkallódtak, vagy még nem kerültek elő, nem okolható meg” [65]. Szőke Béla a honfoglaláskori leletek hiányát vidékünkön azzal próbálta megmagyarázni, hogy Zalában aránylag sűrű szláv lakosság és olyan mocsaras-erdős vidék állt a magyar tömegek útjában, amely nem felelt meg félnomád életmódjuknak [66]. Mi azonban nem tudjuk elfogadni, hogy a Balaton vidékének „pásztorokodásra kevésbé alkalmas területein” a magyarság ilyen későn — esetleg csak a Megyeri törzs telepítési politikájának következtében — vetette volna meg a lábát. Dienes István a X. századi zalaszántói magyar temetővel kapcsolatban jogosan veti fel, „egyszerűen hatalmi kérdés volt, hogy a katonai s kereskedelmi szempontból egyaránt fontos utakat mielőbb birtokukba vegyék, és az őslakosságot — közöttük való megtelepedésükkel — állandó ellenőrzésük alá vonják” [66a].

Ismeretes, hogy a honfoglaló magyarság társadalmilag már erősen rétegződött: a nemzetségfők — a bőség — rétege mellett megtaláljuk az elszegényedettek — az ínség — rétegét is és a társadalom harcos rétegét, a törzsfők katonai kíséretét, majd az Árpádok sokféle elemből összetevődő jobbágyságát. Az „ínség” már nem vett részt harci vállalkozásokban, hanem az állattartás mellett kezdett rátérni a földművelésre.

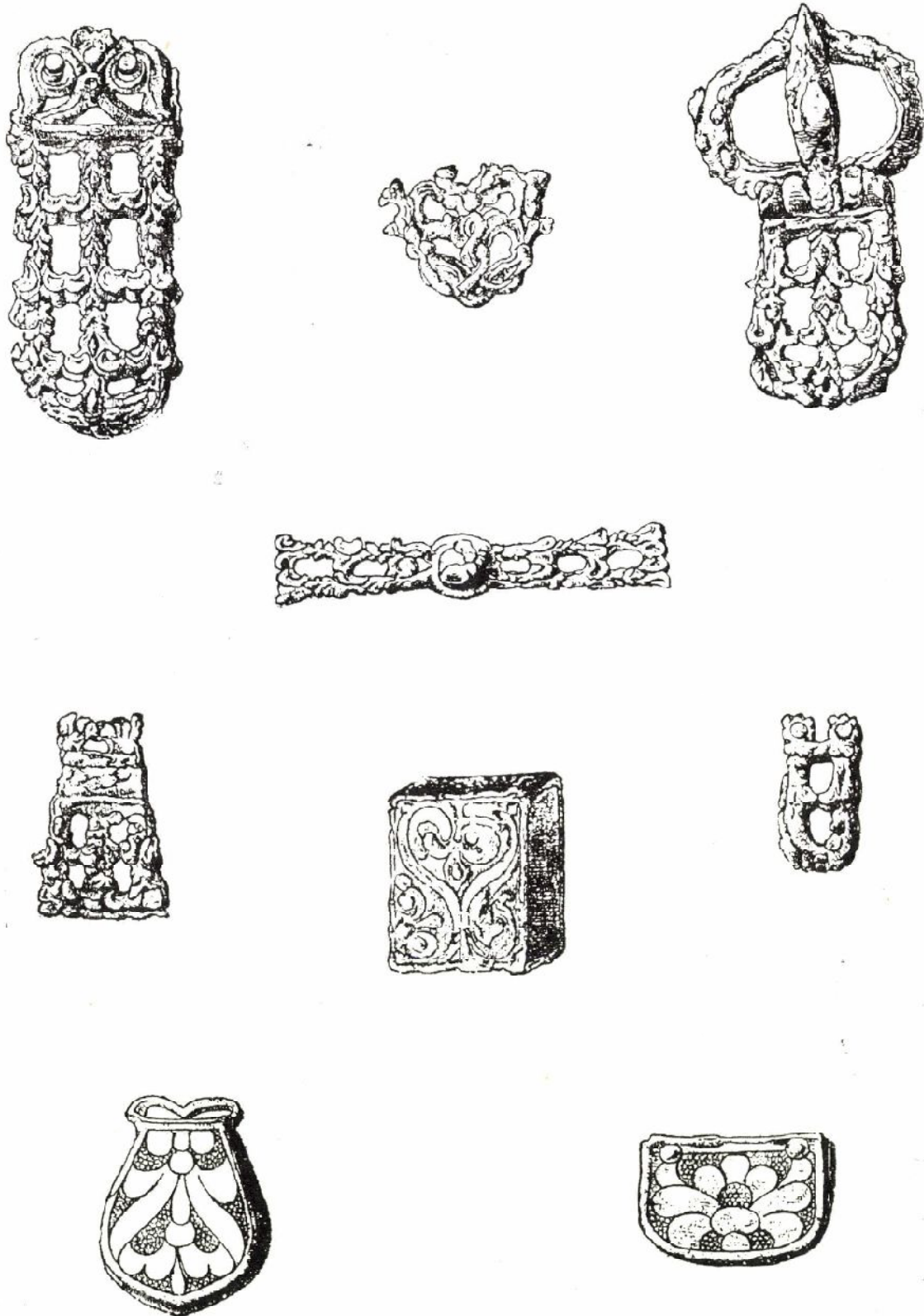
Hogyan lehet mégis, hogy a különböző etnikumokból álló, sokrétű magyar társadalom a régészeti anyagban egy lényegében egységes harcos emlékanyagban jelentkezik (gazdagon szerelt szablya, palmettadíszes övgarnitúra, tarsolylemez stb.)? A honfoglaló magyarság nemcsak gazdag, pompával eltemetett lovasokból állott, hanem zömét egyszerű köznépi tömegek képezték. Ezeknek pedig nyomuk kellett maradjon a Balaton környékének régészeti emlékanyagában. Ilyen és ezekhez hasonló megfontolások alapján hívta fel a figyelmet Györffy György azokra az ellentmondásokra, amelyek a történeti adatokból nyert kép és a régészeti anyag mai interpretálása között fennállnak. A köznép emlékanyaga — Györffy szerint — abban a sokrétű népvándorláskori anyagban rejtőzik, amelyet „avar” gyűjtőnéven foglalunk össze [67].

A régészet mindinkább későbbre teszi (legutóbb Csallány Dezső a VIII—IX. századokra, Szőke Béla a IX. század második felére és a X. század elejére datálja) az avaroknak tulajdonított bronzöntéses griffes-indás övgarnitúrájú népvándorláskori anyagot, mely szerves kapcsolatban áll a nagyszentmiklósi kincs motívum- és formakincsével. Pedig avar tömegekről — mint láttuk — a IX. században az írott források alapján aligha beszélhetünk. Azt is tekintetbe kell vennünk ebben a kérdésben, hogy a késő-avarkori leletekkel jellemzett sírok mindig a nagy avarkori temetők szélesre szétnyílt peremén, tehát a legvégső szakaszán helyezkednek el, továbbá, hogy a legkésőbbi sírokhoz közvetlenül magyar honfoglaláskori vagy kora Árpád-kori sírcsoportok csatlakoznak [68].

Ezenkívül azt is figyelembe kell vennünk, hogy a honfoglaló magyarság számbelileg felülmúlta az itt talált lakosságot, ezért tudott nyelve megmaradni. Nyilvánvaló, hogy a beköltözött magyarság tömegét vidékünkön sem kis temetőkben, vagy elszórt magános sírokban, hanem nagy sírmezőkben kell keresnünk. Az avarság a történeti források tanúsága szerint jellegzetes állattenyésztő nomád nép volt. Ezzel ellentétben az avarnak minősített nagy létszámú bronzöntéses griffes-indás temetők túlnyomó többségükben — így a Balaton környékén is — a mellékletek alapján inkább állattartást, halászást, pákászást és kisebb méretekben földművelést folytató lakosságra vallanak. A keszthelyi és dobogói sírmezőben előkerült sarló, ezenkívül egy köpüs ösztöke és egy kapa — mindhárom vasból — tanúskodnak a földművelés terjedéséről. Már Lipp Vilmos észrevette, hogy „fegyverek dolgában sírmezőink mind választékosságra, mind menynyiségre nézve gazdagoknak éppen nem mondhatók” [69]. A lószerszámok ritkák; a keszthelyi sírmezőben egy gazdag férfisírban egy zablát és két kengyelvasat, Dobogón pedig összesen három zablatörödéket találtak.

A köznép nem képviselt olyan harcos réteget, amely a kalandorásokban résztvett volna, így a korabeli pénzekhez csak alkalmilag juthatott. Ebben kereshetjük annak okát, hogy az ún. Keszthely-kultúrák sírmezőiből gyakran IV. századi római érmek kerülnek elő

11. ábra [Csuklós övveret-típus a keszthelyi leletek között]

a gyöngyök közé fűzött apróságok között (átlyukasztott bronzpénzek). Így pl. a keszthelyi és dobogói „avar” sírmezőből előkerült 34 éremből 2 db II. Constantinus- (317—340), 12 db II. Constantius- (323—361), 8 db I. Valentinianus- (364—375), 3 db Valens- (364—378) és egy db Gratianus- (367—383) veret volt [70]. Még akkor is sokatmondó ez a körülmény, ha feltételezzük, hogy ezeknek a síroknak egy része a későrómai temetkezéshez tartozik.

Bár Fettich Nándor „A honfoglaló magyarság fémművessége” c. könyvében a griff és indamotívumokkal díszített bronzöntvények csoportját az avar nép magyarországi hagyatékának tekinti, mégis ennek a fémművességnek közeli analógiáit Belső-Ázsiában, az Altáj hegység vidékén (Minuszinszk) találja meg. (Mások szerint e leletanyag közvetlen kaukázusi és pontusi kapcsolatokat árul el.) A Minuszinszk vidéki leletek között előfordul egy jellegzetes verettípus, amely — Fettich szerint — Magyarországon három különböző régészeti csoportban jelenik meg: az avar emlékcsoportban, az ún. karoling stílusú emlékek között és a honfoglaló magyaroknál. A Lipp-féle keszthelyi leletek között fordul elő egy zárt lovas sírlelet, s ebben egy csuklós övveret-típus (11. ábra), amely szerinte az avar emlékcsoport jellegzetessége. Amit azonban Fettich itt szokatlannak tart, az a — honfoglaló magyarság fémművességére valló — pajzsalakú veretek előfordulása. Mivel a keszthelyi sírmező összes sírjairól kétségtelenül állítja, hogy a magyar honfoglalást nem érik el, tehát ez a verettípus — állítása szerint — még a honfoglaló magyarok megjelenése előtt tűnt fel a Balaton-vidéken [71]. Szerintünk ez is azt látszik igazolni, hogy a pajzsalakú veretek előfordulása a Balaton-vidéken egy keletről jött új etnikum megjelenésére mutat, amely az avarok után költözött a Kárpátmedencébe.

Ha már most térképre vetítjük a jellegzetes magyarnak tartott honfoglaláskori és XI. századi leletek előfordulási helyeit, kiderül, hogy a Bulcsú uralmi területnek mondható Zala megyében, az eredeti szállásterülethez nem tartozó Göcsej vidékén (Nagykapornak, Zalaszentmihály, Pusztaszentlászló) — az egykori gyepűvonalon — fordulnak elő a mohamedán kereskedelemre valló dirhemmel együtt [72]. Nemrég került publikálásra a zalaszentgróti X. századi magyar temető anyaga, ami csak megerősít bennünket véleményünkben. A 12 sírből álló — mindössze két nemzedéken keresztül használatban levő — temetőt — Dienes István szerint — aligha tekinthetjük egy nagyobb közösség hosszabb időn keresztül használt temetkező helyének. Dienes a temető benépesítésének felső határát legfeljebb I. István uralkodásának első esztendeire, alsó határát pedig a X. század közepe utáni időkre teszi. Az eltemetettek társadalmi helyzetére utal, hogy tausírozott kengyellel szálltak sírba, akiknek rangjukra utaló fokos, 5—6 nyílcsúcs járt útravalóul [72a]. Ugyanakkor a Balaton zalai partvidékén nem találjuk meg a jellegzetes magyarnak tartott „szaszanida” övgarnitúras lovas sírokat, és e leletanyag jellemző mellékletét, a kalandozásokban való részvételt bizonyító nyugati érmét és a tarsolylemezt. Ebből jog-

gal következtethetünk arra, hogy a zalaszentgróti leletanyag etnikailag elsősorban a kazár birodalomból kivált kazár, káliz és besenyő elemekhez, társadalmilag a katonai kíséretet alkotó harcosokhoz kapcsolható Göcsejben. A göcseji hely- és személynevek elemzése során már utaltunk arra, hogy ezen Árpád-kori határőrtartomány etnikai kialakulásában milyen szerepet játszott a határőr török(ös) népelem.

A Göcsej-vidéki „magyar” leletanyagot területileg szervesen egészíti ki a Zala folyótól keletre a Balaton északi szegélyének „avar” leletanyaga, amit László Gyula nagytömegű avar továbbéléssel magyaráz. De László Gyula megállapítása, hogy ti. „a magyar és az avar szállásterület fő tömbjeiben szinte kiegészíti egymást” [73], a griffes-indás régészeti anyag fenti interpretálása mellett alapos revízióra szorul Zala megyében is. Bár el kell ismernünk, hogy az egész Keszthely-kultúra kérdésében a végső következtetések levonásától még messze vagyunk, azt semmiképpen sem tekinthetjük véletlennek, hogy a „késő-avar” leletanyag nagy temetői Zala megyében a Balaton északnyugati partján éppen a Bulcsú-nemzetség központjában jelentkeznek, s hogy a „késő-avar” embertani anyag lényegében azokból az összetevőkből áll, mint az Árpád-kori magyarság [74]. Ugyanakkor Nemeskéri János a zalaszentgróti X. századi magyar temető csontvázleteiről adott előzetes jelentésében, bár csak egyetlen egyén esetében lehetséges tipológiai közelítést adni, mégis jelentősnek tartja olyan szempontból, hogy ennek típusa lényegesen eltér a Dunántúlon ismert XI. századi temetők emberanyagának típusaitól [75].

Csak úgy látjuk feloldhatónak a felsorakoztatott történeti adatokból nyert kép és a régészeti anyag mai interpretálása között fennálló ellentmondást, ha a hét honfoglaló törzsbe tartozó Bulcsú népe Balaton melléki régészeti és embertani hagyatékát az avar gyűjtőnév alatt összefoglalt sokrétű népvándorláskori anyagnak bronzöntéses griffes-indás övgarnitúrájú leletanyagot tartalmazó temetőiben keressük.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM:

- [1] Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Bp, 1930, 100. sköv. 1., Alföldi, A.: Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde, ESA IX. 1934, 289. sköv. 1., Avar kori régészeti kutatásunk jelen helyzetére ld. Harmatta J., MTAK 7., 1955, 91. sköv. 1., Ua. Préface (Gy. László: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Bp, 1955, AH XXXIV.)
- [2] Czeglédy Károly: IV—IX. századi népmozgalmak a steppén, A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 84. sz., Bp, 1954, Ua.: Kaukázusi húnok, kaukázusi avarok, Ant. Tan. II. 1955, 121. sköv. 1.
- [3] Lipp Vilmos: A keszthelyi sírmezők, Bp, 1884, 9—10. l., Ua.: A Keszthely—dobogói sírmező, ÉTK, Bp, 1884., Ua.: A fenékpusztai sírmező, AK, 1886., Ua.: Az alsópáhoki sírmező, Bp, 1884, 100—102. l., Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban, Bp, 1894, 96. l., Mihalik J.: A sümegi Darnay Múzeum, Múzeumi és Könyvtári Értesítő, VI. 1912, 132—133. l., Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművészete, AH, XXI. 1937, CXXIX. t. 48., Kuzsinszky Balint: A Balaton környékének archaeológiája, Bp, 1920, 101—103. l., Radnóti Aladár—Gerő László: A Balaton régészeti és

- történeti emlékei, Bp, 1952, 62. l., *Nemeskéri János*: A Természettudományi Múzeum Embertani Tára történeti embertani gyűjteményeinek gyarapodása az 1950—1954. években, Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Múzeum Évkönyve, VI. Bp, 1955, 411. l., *Csallány, D.*: Archäologische Denkmäler der Avarenzeit in Mitteleuropa. Bp, 1956.
- [4] Jelentés az 1946. szeptember 27—október 21-ig tartó alsópáhoki, cserszegtomaji és pusztaszentlászlói ásatásokról, Magyar Múzeum, 1947. június, 42—43. l., *Kovrig Ilona*: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez, Arch. Ért. 1958.
- [5] *Alföldi, A.*: Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde, ESA 9., 1934, 287—307. l., Ua.: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, II. Leipzig—Berlin, 1926.
- [6] *Csallány Dezső*: A bizánci fémművesség emlékei, II. Bizánci csaták, csataveretek, Ant. Tanulm. IV. köt. 3—4. sz. Bp, 1957, 250. l., Lipp, A keszthelyi sírmezők, Bp, 1884, 26. l.
- [7] Lipp, A keszthelyi sírmezők, Bp, 1884, 26. l.
- [8] *Györffy György*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről, Bp, 1959, 107—119. l.
- [9] *Csallány D.*, FA I—II. 1939, 121. sköv. l., AÉ 1943, 160. sköv. l., *Fettich N.*, AH XVIII. 43. sköv. l., Ua.: Győr története a népvándorláskorban, Győr, 1943. 50. sköv. l., *László Gyula*: Újabb keresztény nyomok az avarkorból, Dolg. 16. 1940, 147. l., Budapest története I. 2., 785. sköv. l., *László, Études archéologiques*, 175. sköv. l., *Csallány, Archäologische Denkmäler der Avarzeit in Mitteleuropa*, Bp, 1956, 11. l., *Marosi A.—Fettich N.*: Dunapentelei avar sírleletek, AH XVIII. 1936, 100. sköv. l.
- [10] *Bóna István*: Az úrbópusztai avar temető, AÉ Bp, 1957, 2. sz. 161. sköv. l., Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez, AÉ 1958, 68. l. (Kovrig).
- [11] Vö.: 9—10. sz. jegyzet., *Szőke Béla*: A bjelobrdói kultúráról, AÉ 1959, 1. sz.
- [12] *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig (II. rész), Századok, 1958, 5—6. sz. 614. l., Ua.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről, Bp, 1959, 119. sköv. l.
- [13] Kovrig, Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez, AÉ 1958, 68. l.
- [14] U. o. 71. l.
- [15] U. o.
- [16] *Radnóti Aladár*: Pannóniai városok élete a korai feudalizmusban, A Magyar Tud. Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, V. köt. 1—4. sz. Bp, 1954, 495—507. l., *Radnóti—Gerő, Balaton* 60. l., *Sági Károly*: A vörsi langobárd temető, Arch. Értesítő, 1960, 1. sz. 52—60. l.
- [17] *Pais Dezső*: A római castellum szláv—magyar folytatásai, Magyar Nyelv, 1949, 113. l.
- [18] *Radnóti, Pannóniai városok élete* 501. sköv. l., *Radnóti—Gerő, Balaton* 60. l.
- [19] *Knieszsa István*: Magyarország népei a XI-ik században, Szent István Emlékkönyv, Bp, 1938, II. kt. 434—435. l., *Polány István*: Nyugatmagyarország néprajzi története I. Szombathely, 1936, 4—20. l.
- [20] *Conversio Baguariorum*, Magyar Honf. Kútfoi., Mon. Germ. SS. XI. 6—9.
- [21] *Tagányi Károly*: Gyepű és gyepűelve, Magyar Nyelv, IX. köt. 1913, 263. l., *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, III. köt. Bp, 1897, 30. l. (possessio Awarfowlde).
- [22] *Szőke Béla*, A bjelobrdói kultúráról, AÉ 1959, 1. sz. 35. l.
- [23] *Németh Gyula*: A székelők eredetének kérdése, Századok, 1935, 140—141. l.
- [24] *Fehér Géza*: Zalavári ásatások (1951—1952), AÉ 1953, 1. sz. 31—52. l.
- [25] *Fehér, G.*: Beiträge zum Problem des ungarisch—slawischen Zusammenlebens, Acta Archaeologica, Tom. VIII. Fasc. 1—4., Bp, 1957, 269. sköv. l.
- [26] *Holub József*: Zala megye története, I. 1929, 11. l., A Fuldai Évkönyvek a 896. csztendőnél elmondják, hogy Arnulf császár Pannoniát „cum urbe paludarum”, tehát Mosapurchal együtt Brazlaw hercegre bízta.
- [27] *Knieszsa István*: Magyarország népei a XI-ik században, Bp, 1938, II. köt. 428—429, 468—469. l.
- [28] *Fehér, Beiträge* 277. sköv. l., *Kralovánszky Alán*: Adatok az ún. S-végű haj-

- karikák etnikumjelző szerepéhez, AÉ 1956, 208. sköv. l., *Kralovánszky Alán*: Adatok az ún. S-végű hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez, *Studia Slavica* 4., 1958., és AÉ 1957, 2. sz. 175. sköv. l.
- [29] Pais, A római castellum szláv—magyar folytatásai, *Magyar Nyelv*, 1949, 115. l.
- [30] Kralovánszky, Adatok, AÉ 1957, 177. l., Keszthely (Lipp, Keszthely—dobogói sírmező, ÉTK 11. Bp, 1844, 260., 262. kép., Hampel, *Alterthümer*, II. 204., 165. t 10., Páhok) M. N. M. Történeti Múzeum. Ltsz: 163 (1885), Kralovánszky, Adatok, AÉ 1957, 177. l. (Keszthely) Lipp, i. m. 259. kép., Alsópáhok (M. N. M. Történeti Múzeum. Ltsz: 163 (1885).
- [31] Szőke Béla, A bjelobrdoi kultúráról, AÉ 1959, 1. sz.
- [32] Kralovánszky, Adatok 211. l.
- [33] U. o. 211—212. l.
- [34] U. o. 182. l.
- [35] U. o. 181. l.
- [36] A M. Tud. Akadémia Nemzetközi Régészeti Konferenciáján, 1955 októberben utalt erre. Id.: Kralovánszky, Adatok 184. l.
- [37] Szőke Béla, A bjelobrdoi kultúráról, AÉ 1959, 1. sz. 32—46. l.
- [38] Szentpétery, E.: *Scriptores rerum Hungaricarum*, Vol. I. Bp, 1937, 167. l. Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*, 33. „Septimi siquidem exercitus Werbulchu dux est dictus. Hic in Zala, circa lacum Balaton descendisse perhibetur”. Szentpétery, SRH 1. Bp, 1937, 292. l. Kőpcs Krónika, 33. „Sextus capitaneus Werbulchu nomen habuit, qui circa Balatim sua thabernacula fixisse probatur”.
- [39] Pais Dezső—R. Nagy László: Kál és társai, *Magyar Nyelv*, XXV. Bp, 1929, 121—128. l., Csánki, III. 76. l., Jakubovich, M. Ny. X. 428. l., Zalai okmt. (ZO) I. 149.
- [40] Pais Dezső: Bő, *Magyar Nyelv*, XXIII. 505. l., Pais—R. Nagy, Kál és társai, *Magyar Nyelv*, 1929, 121. l., Csánki, III. 66.
- [41] Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XI. század közepéig, Bp, 1901, 343. l., *Ethnographia*, 1914, 341. l. (Vérbulcsú mondai hitele), Holub, Zala megye története, 13—14. l.
- [42] Konstantinos Porphyrogenetos: De adm. imp. 37. §. Magyar Honfogl. Kútfői, 128. l.
- [43] Thallóczy Lajos: Adalékok az ó-hit történetéhez, *Századok*, 1896, 199—206. *Hóman Bálint*: A honfoglaló törzsek megtelepedése, Bp, 1912, 74. l.
- [44] Holub, Zala megye története 33. l.
- [45] Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól, *Századok*, 1901, 406. l.
- [46] U. o., és *Tagányi Károly*: Gyepű és gyepűelve, *Magyar Nyelv*, IX. 1913.
- [47] Holub, Zala megye története 29—32. l.
- [48] Szentmihályi Imre: A göcseji nép eredethagyománya, Bp, 1958, 10. l.
- [49] U. o. 12. l.
- [50] Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása, Bp, 1930, 221—22. l., Györffy, *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, Bp, 1959, 153. l.
- [51] Györffy György: Besenyők és magyarok, Bp, 1940. c. munkájában Zalában négy helyen jelez besenyőket. (Térkép.)
- [52] Györffy, *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, 50. l., Csánki, III. 73.
- [53] Pais Dezső: Györffy Istvánnak, *Magyar Nyelv*, XXX. 1934, 127—128. l.
- [54] Györffy, *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, 53. l., Wenzel, XI. 359. l., Karácsonyi, *Magyar nemzetségek*, II. 278—279. l.
- [55] Pais, *Magyar Nyelv*, XVIII. 99—100. l., Györffy, *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, 53. l., Csánki, III. 67. l.
- [56] Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása, Bp, 1930, 54—55. l.
- [57] Pais, i. m. 127. l.
- [58] Szentmihályi, A göcseji nép eredethagyománya, Bp, 1958, 51. l. *Belitzky János*: Nyugatmagyarország védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban, *Bécsi M. Tört. Int. Évk.* 1934.
- [59] Szentmihályi, A göcseji nép eredethagyománya, Bp, 1958, 13. l.
- [60] Pais—R. Nagy, Kál és társai, *Magyar Nyelv*, XXV. köt. Bp. 1929. 121—128. l.

- [61] *Németh Gyula*: Maklár, Magyar Nyelv, 1931, 145—147. l., Vö.: Karácsonyi János, Magyar Nyelv, XVII. 211. l., *Bátky Zsigmond*: Tomaj, Népünk és nyelvünk, 1929, I. füzet, Csánki, II. 619., III. 71.
- [62] Györffy, A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig, I. Századok, 1958, 38. l.
- [63] Holub, Zala megye története 51—52. l.
- [64] Hampel, Újabb tanulmányok 176. l., Hampel, Alterthümer, II. 866. l., U. o. 860. 860. l.
- [65] *Szöke Béla*: Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez, AÉ 1954, 135. l.
- [66] U. o. 135. l., Vö.: Kniezsa, Magyarország népei a XI-ik században, Bp, 1938, Térképmelléklet.
- [66a] *Dienes István*: X. századi magyar temető Zalaszöntgróton, A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve, 1950—1960. Zalaegerszeg, 1960. 121. l.
- [67] Györffy, Tanulmányok a magyar állam eredetéről, Bp, 1959, 119. sköv. l.
- [68] Szöke, Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez, AÉ 1954, 135. sk.
- [69] Lipp, A keszthelyi sírmezők 17—18. l.
- [70] *Huszár, L.*: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken, Acta Archaeologica, Tom. V. Fasc. 1—2. Bp, 1954, 85. l., Lipp, A keszthelyi sírmezők, 1884, AÉ 1880, 117—122. l., Kuzsinszky, Balaton, 96—100. l.
- [71] *Fettich Nándor*: A honfoglaló magyarság fémművészete, AH XXI. Bp, 1935, 651. l.
- [72] *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete, Bp, 1944, 124. l.
- [72a] *Dienes, X. századi magyar temető Zalaszöntgróton*. 107—126. l.
- [73] *László Gyula*: i. m. 67. l.
- [74] Lipták, Resherches anthropologiques sur les ossements Avars des environs d'Üllő, Acta Arch. Hung. VI. 1955, 275. sköv. l., László, Études, 208. l., Györffy, A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig, II. Századok, 1958, 613. l.
- [75] *Nemeskéri János*: Előzetes jelentés a zalaszöntgróti X. századi magyar temető csontvázleteiről. A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve, 1950—1960. Zalaegerszeg, 1960. 127—128. l.

Dr. SZÁNTÓ IMRE.

BEMERKUNGEN ZUR FRAGE DER KONTINUITÄT DER SIEDLUNGEN „AUS DER AVARENZEIT“ AM PLATTENSEE

Das Ethnikum der frühen Arpadenzeit am Plattensee entstand aus der biologischen und gesellschaftlichen Verschmelzung der landnehmenden Ungarn und der hier in der neuen Heimat vorgefundenen Bevölkerung. Die landnehmenden Ungarn, ähnlich wie die vor ihnen hier sesshaft gewordenen anderen Nomadenvölker, rotteten die alte Bevölkerung nicht aus. Sie liessen sich vielmehr unter ihr nieder, übernahmen die Kultur und verschmolzen miteinander. — Die Angaben der Chroniken, die Ortsnamen, die aus Personennamen und Stammesnamen der Gentilgesellschaft entstanden, beweisen, dass die Ungarn das Nordufer der Plattensees und die untere Zalagegend bereits im Laufe des X. Jahrhunderts besetzten. — Wie ist es dann möglich, dass in dem Komitat Zala, dem Herrschaftsgebiet Bulcsus, — das Göcsejer Grenzgebiet ausgenommen — die Reste der Gräber der frühen ungarischen Landnahmezeit plötzlich aufhören? Der Widerspruch, der zwischen dem Bild, das sich aus den geschichtlichen Tatsachen ergibt, und der heute gültigen Interpretation des archäologischen Materials besteht, ist nach der Meinung des Verfassers nur in folgender Weise zu lösen: Wenn wir nämlich die archäologische und anthropologische Hinterlassenschaft des Volkes von Bulcsu am Plattensee in den Friedhöfen suchen, die das vielschichtige Material aus der Völkerwanderungszeit enthalten, das heute noch unter dem Sammelbegriff „avarisch“ zusammengefasst wird.

NAGY JÓZSEF főiskolai adjunktus:

AZ 1945-ÖS FÖLDREFORM HEVES MEGYÉBEN

1944 őszén a felszabadító Vörös Hadsereg csapásai alatt széthullott a magyar fasiszta államgépezet és lehetővé vált, hogy a magyar dolgozó nép önmaga döntsön sorsáról, s meginduljon a szabad, emberi élet útján. Pest alatt és a Dunántúlon még dörögtek a fegyverek, még folyt a fasiszta csapatok megsemmisítése, amikor a keleti országrészekén a kommunista párt kezdeményezésére megkezdődött a demokratikus erők összefogása, hogy minden antifasiszta, antiimperialista és antifeudális elemet tömörítsenek az ország nemzeti függetlenségének helyreállítása és a demokratikus államrend megteremtése érdekében.

A demokratikus államrend megteremtése az adott keretek között szükségszerűen egyet kellett hogy jelentsen a régen esedékes polgári demokratikus forradalom megvalósításával. A küszöbön álló polgári demokratikus forradalom egyik égető kérdése a földkérdés volt. A kialakuló demokratikus államhatalomnak feltétlenül meg kellett oldania az 1848 óta vajdó problémát és fel kellett osztani a parasztság között a feudális korból szomorú örökségként ittmaradt kapitalizálódott latifundiumokat.

A Magyar Kommunista Párt már a felszabadulás első napjaiban kidolgozta az ország újjáépítésére és felemelkedésére irányuló programját, s azt 1944 november 30-án nyilvánosságra is hozta. Ennek a programnak egyik fő kérdése a földosztás volt. A Magyar Kommunista Párt programját magáévá tette a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front is és ilyen szellemben adta ki első nyilatkozatát 1944 december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány is.

Az országnak mind a gazdasági, mind a politikai helyzete szükségessé és indokolttá tette a földreform azonnali keresztülvitelét. Bár az ország nyugati részén még folytak a harcok, az ország középső és keleti részén gondolni kellett a nép jövő évi kenyerére. Az ország egész gazdasági helyzetéhez hasonlóan azonban a mezőgazdaság is igen siralmas állapotban volt. A nagy harcok következtében az őszi szántó-vető munkák nagyrésze elmaradt, az állatállomány jelentős része pedig megsemmisült. Így volt ez a paraszti birtokon és a nagybirtokon egyaránt, a nagybirtokon azonban súlyosabb volt a helyzet, mert a parasztság pár holdját még csökkent igaerővel is jobban megtudta művelni, mint az 1 000, vagy 10 000 holdas nagybirtokokat. A legtöbb nagybirtok ezen-